

OSMANLI HUKUKÇULARI ÜZERİNE ÖZGÜN BİR ESER

Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları (Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar)*, Bursa 2001, Arasta Yayınları (ISBN 975-8484-07-9), I-XX+418 sayfa

Ahmet YAMAN*

Çalışmasının sınırlarını, zaman açısından kuruluşun Fatih devri sonuna kadar, bir başka ifadeyle 1299-1481 yılları arasında yaşamış olan Osmanlı fakihleri ve eserleri olarak belirleyen yazar, vefatları daha sonra olmakla beraber Fatih döneminde görev yaptığı bilinen fakihler ile yine bu dönemde yaşadığı halde fıkıhla ilgili eseri kaleme aldığı daha sonraki tarihlere rastlayan fakihleri de çalışma kapsamına dahil etmiştir. Böyle olunca araştırmanın kuşattığı dilim, 911/1505 tarihine kadar uzanmıştır. Coğrafya açısından da eserde şöyle bir sınır çizilmiştir: Osman Bey'den itibaren fetih kronolojisini takip ederek Osmanlı coğrafyasında bulunan fakihler ele alınmıştır. Zira bir âlim, söz konusu tarihler arasında yaşadığı halde vefatından önce ya da başka bir İslam ülkesine gitmeden önce doğduğu, yaşadığı ve hizmette bulunduğu coğrafi bölge henüz Osmanlı topraklarına katılmamış olabilmektedir. Böyle bir durumda olan âlim, Osmanlı değil Anadolu âlimi sayılabilir. Bu tesbitten yola çıkarak, Konya, Bayburt, Amasya, Kayseri, Sivas, Tarsus ve Erzincan gibi yerlerde doğup yetiştikleri halde daha sonra Mısır ve Şam'a giden ve oralarda vefat edenlerle, Osmanlı topraklarına katılmadan önce buralarda vefat eden âlimler çalışmaya alınmamışlardır. Çerçeve böyle çizildiği için mesela, gerek Taşköprüzâde (v.965/1564) ve gerek Bursalı M.Tahir (v.1925) tarafından Osmanlı âlimleri arasında sayılan İbnü'l-Hümâm (v.861/1457), Mısır'da doğup orada hizmet ettiğinden dolayı; Ekmelüddîn Bâbertî de (v. 786/1384) Bayburt'ta doğup yetiştiği halde, hizmet hayatı Mısır'da geçtiği ve zaten orada vefat ettiği için listeye dahil edilmemiştir. Münhasıran Osmanlı âlimlerini ve ortaya koydukları fıkıh çalışmalarını daha gerçekçi bir şekilde tespit edebilmek için, zaman dilimi ve coğrafya bakımından böyle bir sınırlamaya gidilmesi isabetli olmuştur.

Bu çerçeve içinde fakihleri ve eserlerini biyografik ve bibliyografik kaynaklardan tesbit eden yazar, daha sonra tesbit edilen eserlerin yerlerini belirlemeye, hem kataloglardan hem tasnif fişlerinden ve hem de bilgisayar imkanlarından faydalanarak Süleymaniye Kütüphanesi'nden başlamış, burada bulamadıkları için de başka kütüphanelere müracaat etmiştir. Taramaları sırasında, kaynaklarda zikredildiği halde bulamadıkları olduğu gibi, isimlerinden hiç bahsedilmeyen eserlere de rastladığını söyleyen yazar, gerek kay-

* Doç.Dr., S.Ü. İlahiyat Fakültesi. yamanahmet@hotmail.com

naklarda ve gerek kataloglarda bazı fakihler adına kaydedilen birçok eserin, gerçekte kendilerine ait olmadığını; farklı isimlerle verilen kimi eserlerin de mükerrer olduğunu tesbit etmiştir. Bu yönüyle eser, fıkıh tarihi ve edebiyatına/literatürüne dönük bazı yanlış bilgilerin tashihine de yardımcı olmaktadır.

Eserleri ele alırken yazar Cici şu yöntemi takip etmiştir: İlk olarak eserin kısa tavsifi (cilt, varak, satır, hat, müstensih, istinsah tarihi ve bulunduğu kütüphane) yapılmıştır. İkinci aşamada eserin muhtevası (tasnif türü ve alanı, kaynakları, etkisi) ve metoduna (müdellet-gayri müdellet olması, kullanılan özel ifadeler) yönelik tesbitlerde bulunulmuştur. Son olarak da yazarın yaşadığı zamanı, içinde bulunduğu ortamla ilgili örf-âdet, sosyal, siyasî ve iktisadî şartları dikkate alması ve icthad, taklit, mezheplere karşı tutumu göz önünde bulundurularak bir kaç örnek üzerinde durulmuştur. Örnekler daha çok aile, borçlar ve ceza hukuku alanlarından seçilmiştir.

Araştırmanın muhtevası, bir "Giriş" (s.1-4) ve üç "Bölüm"den (s. 1-364) oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de (s.7-53), başlangıç ve kökleşme dönemi itibariyle Osmanlılar'daki siyasî ve ilmî duruma yer veren Cici, bu arada fıkıh ilmi ve bunun Osmanlı özelindeki eğitim-öğretim yöntemi üzerine bilgiler vermektedir. Bu noktada *dâru'l-hadis*, *dâru't-tıp* ve *dâru'l-kurrâ* şeklinde sıralanan Osmanlı ihtisas medreseleri arasında "*dâru'l-fıkıh*" diye anılan bir ihtisas medresesine rastlanmadığını kaydeden yazar, Osmanlı gibi şer'î hukuku benimsemiş olan bir devlette, özel Fıkıh Medresesi yani Hukuk Fakültesi bulunmamasına dikkati çekmektedir (s.23). Ders programları ve müfredatı içinde fıkıh ilmi önemli bir yer tutmakla birlikte, gerçekten de Osmanlı coğrafyasında ihtisaslaşmış bağımsız bir fıkıh medresesinin bulunmadığı bilinmektedir. Cici'nin de ileriki sayfalarda belirttiği üzere (s.41-43), Osmanlı medreseleri üzerine araştırmaları olan akademisyenler (mesela Mustafa Bilge ve Cahit Baltacı), eserlerinde diğer ihtisas medreselerinden bahsettikleri halde *dâru'l-fıkıh*'lardan hiç söz etmemektedirler.

Osmanlı özelindeki fıkıh eğitim ve öğretimi sadedinde yazarın dikkatimizi çektiği bir başka husus da akademik özgürlük konusudur: "Liyakatli âlimler, camilere gelerek halka vaaz etmişler ve onların sorularını cevaplandırmışlardır. Bu işi yürüten ulema, hükümet tarafından atanmadığı ve yaptığı vazifelere karşılık devletten herhangi bir ücret almadığı için, siyasî otoritenin tutum ve davranışlarına ters düşmediği sürece dersleri diledikleri gibi vermekte serbest sayılıyorlardı. İster cami ve medresede tedris, isterse eser verme noktasında olsun devleti ilgilendiren konulara girildiğinde birçok kısıtlamaların getirildiği ve bazı müeyyidelerin uygulandığı sabittir (s.28-29) ... Osmanlı âlimleri için de benzeri şeyleri söylemek mümkündür. Zira bazı vakfiyelerde, hissî ve keyfî azilleri önlemek amacıyla azil yetkisi mütevellîye verilmekte ve ekâbirden kimsenin karışmaması istenmektedir. Hayatlarını ve eserlerini incelediğimiz âlimlerden bazılarının yerli yersiz azledildiği, bazen âlimler tarafından tepki gösterilerek bunların yeniden görevlerine dönmelerinin sağlandığı görülmektedir. Bazı âlimler de eserlerinin mukaddimelerinde yöneticilere duada bulunmuşlar ve 'idarecilerin ve ekâbirin tasallutundan emin olmak için âlimler arasında böyle dualar yapmak âdet haline geldi' şeklinde gerekçelerini belirtmişlerdir. Eserlere bile yansıyan bu genel hava, şüphesiz eğitim-öğretimde de kendini hissettirmiştir" (s. 30-31).

"Dönemin Osmanlı Fakihleri ve Eserleri" başlığını taşıyan İkinci Bölüm'de (s.57-284) yazar, önce "Eser Vermiş Olan Fakihler", daha sonra da "Eser Vermemiş Olan Fakihler" tarzında iki ana başlıkla konuyu incelemiştir. Birinci başlık "Eserleri Günümüze Ulaşanlar" ve "Eserleri Günümüze Ulaşmayanlar" olarak iki aşamada ele alınmış; ikinci başlık ise, kaynaklarda fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilenler ile fıkıh âlimi olarak nitelendirilenler ya da iftâ ve kazâ teşkilatında görev yapanlara tahsis edilmiştir. Eser veren 50 (toplam eser sayısı 150 civarında), eseri bize ulaşmamış 15 (toplam eser sayısı 50 civarında) ve eser

vermemiş 40 âlim, müftî ve kâdînin bu bölümde ayrı ayrı ele alındığı ve tanıtıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada 105 fakih ve bunların ortaya koyduğu 150 civarında fıkıh eseri ele alınmış olmaktadır.

Çalışmanın istatistiksel yansımalarını veren Üçüncü Bölüm (s.287-364), döneme ait eserlerin özellikleri ve fıkıh tarihi bakımından değerlendirilmesine ayrılmıştır. Yazarın şu tesbitleri, fıkıh literatürünün, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve kökleşme dönemindeki keyfiyetine ışık tutması bakımından önem taşımaktadır:

*Birkaç istisna dışında, söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinin hepsi hanefidir.

*Bu dönemde yazışma ve ilim dili Arapça olduğundan eserlerin büyük bir kısmının bu dilde yazıldığı; Türkçe yazanların ise kınandığı görülmektedir.

*Yapılan şerh, hâşiye, ta'lik, muhtasar, risale ve tercümeler daha ziyade Osmanlı medreselerinde okutulan eserler üzerinde gerçekleşmiştir. Söz gelimi, usûl hâşiyelerinin toplam sayısı 28 olup bunun 15'i et-Teftâzânî'nin (v.792/1389) *Telvîhî*'i üzerine; furû hâşiyelerinin tamamı 11 olup, 10'u Sadruşşerîa'nın (v.747/1347) *Şerhu'l-Vikâye*'si üzerinedir.

*Genel anlamda furû kapsamına girmekle birlikte, ibadetleri konu edinen müstakil eserlerin, şerh ve tercümelerin ortaya konulmuş bulunması Osmanlılarda bir *ilmihâl* geleceğinden bahsetmemizi mümkün kılmaktadır. İlmihâl eserlerinin bir kısmı Türkçe'dir. İlmihâl çalışmalarında daha çok Ebu'l-Leys es-Semerkindî (v.373/983) esas alınmıştır.

*Yazarlarınca, buluş çağında olan gençler ile avamın dikkate alınarak yazıldığı ifade edilen ilmihâllerde bazı zayıf görüşlerin yer aldığı, hurafelere yer verildiği, ilmî gerçeklere ters bilgilerin bulunduğu, mu'tezilî, cebrî ve kaderîlerin küfürle itham edildiği; buna karşılık diğer meşhur fıkıh mezheplerine 'ihtilaf rahmettir' ilkesiyle yaklaşıldığı görülmektedir.

*Bu dönem hukuk çalışmalarının büyük kısmı özel hukuka, çok azı kamu hukukuna aittir. Az sayıdaki bu kamu hukuku eserleri de küçük hacimli olup, daha çok tavsiye ve nasihatleri içermektedir.

*Bütün bu eserler arasında şerh ve hâşiyelerin, tür itibariyle orijinal çalışma sayılan metin ve risalelere göre daha fazla olmasını dikkate alarak, söz konusu dönem Osmanlı fıkıh çalışmalarında şerh ve hâşiyeciliğin esas olduğu söylenebilir. (Fakat bu özellik, bilginin korunması, sürekli kılınması ve kitleselleştirilmesi için, bir eksikliği değil bir gerekliliği ifade eder. A.Y.)

*Eser ve fikirleriyle Osmanlı fakihlerini en çok etkileyen âlimler İmam Muhammed (v. 189/805), Merğînânî (v. 593/1197), İbnü'l-Hâcib (v.646/1249), Ebu'l-Berakât Nesefî (v.710/1310), Tâcüşşeria (v.693/1294), Sadruşşerîa (v.747/1346), Teftâzânî (v.792/1389), Cürçânî (v.816/1413), Zemahşerî (v.538/1143), Gazzâlî (v.505/1111) ve Beydâvî'dir (v.692/1272).

Çeşitli ekler ve tablolar ile zenginleştirilen eser, sonuna eklenen dizin ile de kendisinden istifadeyi bir hayli kolaylaştırmaktadır.

Bizim dışımızdaki İslam dünyasında nedense ihmal edilen hatta tanınmak istenmeyen bir hazineyi, bir diğer ifadeyle fıkıh tarihinin bir kayıp halkasını bilimsel yöntemlerle gün yüzüne çıkartan bu eser, sahip olduğumuz zenginliği ve kültürel dinamiklerimizi daha iyi anlamamıza da yardımcı olacaktır.